

ТАРЫХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

УДК

МАХМУД КАШГАРИНИН “ДИВАН ЛУГАТ АТ-ТҮРК” СӨЗДҮГҮНДӨГҮ КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНЫН ИЗДЕРИ

Абдимиталип уулу Нурсултан

PhD, улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан, nabdimitalipuulu@oshsu.kg, ORCID: 0009-0002-1689-0741

Аннотация

XI кылымда жашаган улуу түрк тилчи жана ойчул Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” аттуу энциклопедиялык эмгеги түрк тили менен адабиятынын, түрк элдеринин тарыхы жана географиясы боюнча жазылган эң байыркы эмгектердин бири. Ошондой эле аталган эмгек түрк элдеринин маданияты жана этнографиясы боюнча негизги булактардын бири. “Диван Лугатат-Түрк” түрк элдеринин бай материалдык жана руханий баалуулуктары тууралуу, анын ичинде орто кылымдагы түрктөрдүн музыкалык маданияты боюнча да кызыктуу этнографиялык маалыматтарды берет. Бул эмгекте биринчи жолу ыр, күү, кошок, айтыш сыяктуу обонду билдирген түшүнүктөр айтылып, ошол мезгилдин кээ бир үйлөмө, чертме кылдуу жана урма аспаптарда ойнолгон музыкалык аткаруу жөнүндө маалыматтар берилген.

Ачкыч сөздөр: “Диван Лугат ат-Түрк”, айтыш, кошок, ыр, бекбекей, культурогенез

Шилтеме үчүн: Абдимиталип уулу Н. (2025). Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгүндөгү кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын издери. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 1(1), бб. 17-25. DOI: 10.65469/eijournal.2025.1.3

Киришүү

960-жылы Карахандар мамлекетинин өкүмдары Сатук Бугра Карахан Ислам динин кабыл алып, аны мамлекеттин расмий дини кылып жарыялайт. Ислам динин кабыл алуу биринчи иретте ошол чөлкөмдө жашаган жергиликтүү түрк урууларын бириктирүүдө жакшы таасир берип, мамлекеттин күчтөнүүсүн шарттаган. Мамлекеттин экономикасы, маданияты гүлдөп өнүгүп, бир топ алдыга жылыштар болгон. Карахандар мамлекетинде маданияттын жогору экендигинин даана көрсөткөн эки аалым болгон. Алар, алгачкы жолу түрк тилинде поэма жазган Жусуп Баласагын жана энциклопедист Махмуд Кашгарини айтсак болот. Бул эки аалымдын эмгектери карахандардын жалпы түрк тилдүү элдердин маданиятына кошкон салымы болуп эсептелет. Жусуп Баласагундун “Кутадгу билик” аттуу дидактикалык эмгегин классикалык түрк тилдүү элдердин поэзиясынын башаты катары кароого негиз бар (Стеблева,

© The Author(s) 2025.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

1976, б. 5). Ал эми XI. кылымга таандык Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгү жалпы түрк элдери үчүн лингвистикалык, фольклордук жана тарыхый-этнографиялык булак катары баалуу. Бул сөздүктөн түрк тилдүү элдерге тиешелүү каада-салт, үрп-адат, түрктөрдүн диний ишенимдери, демонологиялык түшүнүктөрүн ж.б. таба алабыз. Анын ичинде кыргыздардын фольклору жана этнографиясына байланышкан маалыматтар бар. Бирок, бул сөздүктөгү этнографиялык жана фольклордук маалыматтарды кыргыз элинин элдик оозеки чыгармачылыгы, этнографиясы менен салыштырып изилдөө иштери терең изилденген эмес. Бул сөздүктү ар тараптан изилдөө эң актуалдуу маселелердин бири деп айта алабыз.

Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгүнөн түрк тилдүү элдердин оозеки чыгармачылыгы жөнүндө маалыматтарды кездештире алабыз. Алар, *ыр*, *кошуг* (кошок), *тапзук* (табышмак) деген сөздөр кездешип, өз маанисин күнүбүздө да жоготкон эмес (ДЛТ, 2005).

Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгын жана музыкасын изилдөөдө Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгү маанилүү тарыхый булак болуп эсептелет. Бул сөздүктө кездешкен орто кылымдардагы караханилердин музыкага байланыштуу сөздөрдү бүгүнкү кыргыз тили менен салыштырып, айрым маалыматтарды тактап, толуктай алабыз (Абдимиталип уулу, Жапаралиев, 2023; Абдимиталип уулу, 2023). Байыркы караханилер доорундагы түрк элдеринин, негизи эле түрк элдеринин элдик оозеки чыгармачылыгы жөнүндө тарыхый маалыматтар абдан аз. Элдик чыгармачылык боюнча айрым маалыматтарды “Диван Лугаттан” ала алабыз. Бул макалада “Диван Лугатта” кездешкен маалыматтарды кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгы менен салыштырып, экөөнүн ортосундагы окшоштуктарды, жалпылыктарды көрсөткөнгө аракет кылабыз.

Алсак, “Диван Лугатта” *ыр* (*йыр*) деген сөз кездешип, мааниси лирикалык ыр дегенди билдирет (ДЛТ, 2005, б. 743). Бул сөз менен кошо “*Ол йыр (ыр) йырлады*” деген сүйлөмдү мисал келтирет. “Ал ыр ырдады” деп которулат. Ал эми *йырагу* деген сөз “ырчы” да, “музыкант” да маанисинде берилет (ДЛТ, 2005, б. 768). Салыштыруу үчүн бүгүнкү казак тилинде ырчыны *жырау* деп аташат. Бул ушул чөлкөмдө жашаган элдердин калыптануусунда жана алардын тилинин өнүгүүсүндө караханиддердин ролунун чоң экендигин көрсөтүп турат.

Ал эми кыргыз тилинде *ыр* байыркы аталышы менен маанисин өзгөрүүсүз сактап калган (КРС, 1985б, б. 435). Ал эми *йырагу* сөзү кыргыз тилинде “ырчы” болуп өзгөргөн жөнү бар. Кыргыз тилинде ырчы сөзү ырды шыдыр жараткан төкмө, жамакчы, акын, аткаруучу маанисинде колдонулат. Ырчылар ар кандай той-тамашада, өлүм-житимдерде жар чакырып, бирөөлөрдүн жакшы-жаман сапаттарын мүнөздөп, деги эле элдин көңүл ачуу үчүн кызмат кылган кишилерди атаган. Эл арасында “Толубайдай сынчы бол, Токтогулдай ырчы бол” деген сындуу макалдар ырчылык өнөрдүн маанилүү экендигинен кабар берет. Кыргыз элинин руханий байлыгынын туу чокусу болгон “Манас” эпосунда “Жалаң үйдүн борумун, Жарым күнчө ырдаган” Жайсаң ырчы менен кырк чоронун бири, “тебетейи чоктуу кул, айтар сөзү шоктуу кул” Ырамандын Ырчыуулу деген каармандар кездешип, ырчылык милдетти аркалашкан. Ырчыуул Манастын эрдиктерин ырга салып, даңазалаган, кийин Семетейге да кызмат кылган колдон келген көмөгүн көрсөтөт. Казак окумуштуусу Ч. Валиханов өзүнүн 1856-жылы жазган “Отчет поездки на Иссык-Куль” деген макаласында Ысык-Көлгө болгон саякатында кара кыргыздардын бир ырчысы (**рчи**) менен жолуккандыгын жана ал ырчынын “Манас” дастанын айта билгендигин жазып кеткен (Валиханов, 1984, б. 327).

В.Радлов болсо кыргыздар ырчылык өнөрдү искусствонун туу чокусу катары бааларын, ошондуктан элдик оозеки чыгармачылык кыргыздарда абдан өнүккөндүгүн баса белгилейт. Алар элдик дастандар, макалдар, кошоктор, үйлөнүү тоюнда ырдалчу ырлар ж.б. болуп, эл арасында кеңири таралган жана ар дайым урматтоо менен кабыл алынгандыгын эскере кеткен (Радлов, 1885, б. 4). Ал эми кечээ жакында эле жашап өтүшкөн Жеңижок, Токтогул, Арстанбек

ж.б. ырчылардын санат, насыят, ашыктык ырлары кагазга түшүрүлүп, күнүбүзгө чейин сакталып калган. Жогорудагы маалыматтардан биз байыркы караханилер доорундагы түрк элдеринин күнүмдүк жашоосунда ырчынын ролу канчалык маанилүү болсо, кийин, тяньшандык кыргыздардын жашоосунда да ырчыга өзгөчө сый-урмат менен мамиле кылгандыктарын көрө алабыз.

“Диван Лугатта” **кошуг** сөзү кездешип, “адамды мактоо ыры, ода” маанисин берет (ДЛТ, 2005, б. 356). Бул сөз менен кошо төрт сап ыр мисал келтирет:

“Теркен Катун кутыңа, тегүр мендин кошуг,
Айгыл сизиң тапугчы, өтнүр йенги тапуг”

башкача айтканда:

“Ханыша Хатунга “Сиздин кызматчыңыз жаңы кызматтар кылганга даяр” деп айтып кой” деп которулат.

Адам баласынын дүйнөдөн кайтуусу кайгылуу иш болуп, анын туугандарын, жакын адамдарын өкүткө салып, күйүткө батырат. Албетте, күйүтүн көз жаш менен чыгарууга, эмоционалдык оор абалды жеңилдетүүгө аракет кылуунун натыйжасында өлгөн адамды ый менен узатуу адаты пайда болгон. Бир гана ый менен чектелбестен каза болгон адамдын жакындары анын жашоосундагы жаркын элестерди, жакшы сапаттарын эскерүүгө, аны мактап-жактап, “арбагын көтөрүүгө” аракет кылышат. Натыйжада, каза болгон адамдын мүрзөсүндө аны мактаган, даңктаган эскерүүлөрдү жазуу салты келип чыккан. Бул дүйнөдөгү көп элдерге тараган. Анын айкын өрнөгү болуп байыркы египет пирамидаларында фараондорго арналып жазылган жазуулар, байыркы Ирандагы Бехистун аска бетиндеги жазуулар, түрк кагандарына арналып жазылган орхон-енисей жазма эстеликтери ж.б. эсептелет. Ал эми жазуусу жок элдер бул боштукту оозеки чыгармачылык менен толуктоого аракет кылган. Алардын ичинде кыргыздарда бул өнөр бизге кошоктор түрүндө жетип келип, күнүбүзгө чейин жашоосун улантып келүүдө.

Ал эми кыргыздардын оозеки чыгармачылыгында кошок жанрынын өнүккөндүгүн бул жанрдын күнүбүзгө чейин жашап келүүсү менен гана чектелбестен, дагы деле колдонулуп, улантылып жаткандыгынан биле алабыз. Кошок жанры эпостордо кеңири кездешүү менен чектелбестен, өзүнчө жанрга айланып кеткен. Кошокту негизинен аялдар кошкон. Атайын кошокчу аялдар болуп, алардын арасында бул өнөрдү экинчи кесип кылып, профессионалдык деңгээлде айта билгендер болгон. Алсак, төкмө акын, комузчу Токтогул Сатылгановдун энеси эл ичинде кошокчу катары таанымал аял болгон (Кыргыз адабиятынын тарыхы, 2002, б. 340). “Манас” эпосунда баатырлар өлгөндө жесирине тул салдырып, алтымыш аял кошокчу кошуп берип, аза күткөнү айтылат. Мисалы, Манас өлгөндө “Алтымыш катын кошокчу, Тул түбүндө Акылай, Баягы, кайран жеңең Каныкей, Боздоп турду буркурап, Кошуп эле турду чыркурап” деген саптар кездешет (Манас энциклопедиясы, 1995, б. 524). Кыргыз элинде кошоктун бир нече түрү болгон. Алсак, жоктоо, аза, арман, угузуу, кыз узатууда кошулчу кошок деген сыяктуу түрлөрү кезигет. Тарыхый кошоктордон “Ормондун кызынын кошогу”, “Курманжан датканын Алымбек датканы жоктогону”, “Балбайдын уулу Байгашка кошкон кошогу”, “Токтогул Жеңижок ырчыны жоктогону” ж.б. кошоктор белгилүү (Тарыхый ырлар, кошоктор жана окуялар, 2002). Бул кошоктордун дээрлик баарында каза болгон адамдын жашоосунда кылган эрдиктерин, жакшы иштерин, мүнөзүнүн жакшы жактарын эскерүү менен коштолгон. Кыргыздарда оозеки кошоктордон башка кошок күүлөр кездешет. Аларга, “Сынган бугу”, “Төгөчү”, “Ак кочкор, Каңкы”, “Күлойрон”, “Керимбай кулунум”, “Көкөй кести” ж.б. күүлөрдү айтсак болот. Бул кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында кеңири кездешкен кошок жанрынын ар тараптуулугунан кабар берет. Күнүбүздө кошок жанрыны мыкты өрнөктөрү катары төкмө акын Ысмайыл Борончиевдин Алымкул Үсөнбаевди жоктогон “Кош

Алымкул” кошогу, ал эми азыркы акындардан Элмирбек Иманалиевдин Чыңгыз Айтматов көз жумганда кошок кошуп ырдаган “Чыңгыз өлбөс болсочу” аттуу кошоктору классикалык кошоктордун катарын орун таба алды.

Кошок кошуу, каза болгон инсандын эрдиктерин даңазалоо, аны эскерүү, ага сый-урмат кылуу менен мамиле жасоонун элементтерин биз орхон-енисей рун жазууларынан көрө алабыз. Култегин, Билге-каганга, Барсбекке арналып жазылган жазма эстеликтер кошоктун түрү катары кабыл алсак болот (Малов, 1951, б. 12). Ал эми С.Г. Кляшторныйдын ою боюнча байыркы түрк жазуулары жанрдык өзгөчөлүгү боюнча алтыга бөлүнөөрүн көрсөтөт. Анын ичинен кошок жанрына жакын деп **тарыхый-биографиялык** жазма эстеликтер же башкача айтсак, түрк, уйгур, кыргыз элитасынын өмүр баяны, алардын ишмердүүлүктөрү жазылган жазуулар эсептелет. Аларга, Кошо-Цайдам, Тоньюкук, Кули-Чур, Карабалгасун, Суджи ж.б. жазма эстеликтери кирет. Экинчи түрү С.Малов тарабынан **мазар поэзиясы** деп мүнөздөлгөн Енисей жана Жети-Суу байыркы түрк жазма эстеликтерин айта алабыз (Кляшторный, 1964, б. 53-54). Биз бул жерден байыркы кошок кошуу салтынын бери дегенде байыркы түрк доорунан башталып, караханилер доорунда андан ары улантылып, күнүбүздө да жашап жаткандыгын көрө алдык. Кошок деген аталыштын өзү, анын элементтери бүгүнкү күнгө чейин эч өзгөрүүсүз кыргыздарда жашап жатышы кыргыздардын караханилердин түздөн урпактары жана алардын маданиятын улантуучу эл экендигин далилдеп турат.

Орто кылымдагы караханилер доорунун аалымы болгон Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Турк” сөздүгүндө **айтыш** сөзү кездешип, мааниси “эки кишинин бири-биринин ал-акыбалын сурашуусу” дегенди билдирген (ДЛТ, 2005, б. 141). Айтыш өнөрү кыргыз менен казак элинде сөз менен суроо-жооп түрүндө болуусу менен айырмаланса, анатолиялык түрктөрдө *ашыктар атышмасы (atışma)* деген ат менен белгилүү (Derleme Sözlüğü I. A, 1993, б. 369). Айтыш - ырчылардын, чечендердин өз чыгармачылык кудуретин, чеберчилигин сыноо үчүн өз ара мелдеши; кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгында өнүккөн жанр. Ал адат-салт айтыштары жана акындар айтыштары болуп эки чоң топко бөлүнөт. Ал экөө өз кезегинде мазмун жана форма жагынан бири биринен айырмаланган түрлөрдөн турат. Адат-салт айтышына: бадик, кайым, сармерден, кыз-жигит айтышы ж.б. Акындар айтышына: алымсабак, табышмак, кордоо, учурашуу ж.б. кирет. Бирок бул түрлөр так жиктелбейт, кээде биринин белгилери экинчисинде да кездеше берет. Тарыхта чечендердин айтыштары да болгондугу белгилүү. Келип чыгышы жана өнүгүшү жагынан айтыш жанры байыркы үрп-адат, ырым-жырымдарга байланышып, элдик турмушту кенен чагылдырган деңгээлге чейин жеткен. Айтыш өнөрү казак-кыргызда аябай жогору бааланып, бул эки элдин акындарынын айтыштары аябагандай принципиалдуулугу менен айырмаланып, көпчүлүк аш-тойлордо акындарсыз маараке өтчү эмес.

“Диванда” мындан башка *каргыш* деген сөз кездешип, азыркы кыргыз тилиндеги маанини билдирет (ДЛТ, 2005, б. 429). Кыргыздардын элдик оозеки чыгармачылыгында да каргыш жанры көп учурайт. Эпостордо айрым учурларда каргыш маанилүү роль ойнойт. Мисалы, Манастын уулу Семетейдин кайып болуусунун (курман болуусунун) негизги себеби болуп Көкчөнүн аялы Агеркечтин каргышы деп эсептелинсе, экинчиси Айчүрөктүн каргышына калгандыгы да себеп болот. Каргыш жанры чоң эпостордон сырткары кенже эпостордо, дастандарда жана уламыштарда көп кездешет. “Кожожаш”, “Карагул ботом” дастандарында табиятка зыян келтирип, кайберендерди түгөл кырып салган мергендерди кайберендердин пири Сурэчкинин каргышынан ажал тапканы, Курманбек баатыр атасы Тейитбектин каргышына калып, жоо колунан мерт болушу кыргыздардын каргышка өтө терең маани бергендигин көрсөтүп турат. Жогоруда көрсөтүлгөн мисалдар кыргыз фольклорунда каргыштын белгилүү бир деңгээлде маанилүү роль ойногондугунан кабар берет (Кыргыз адабиятынын тарыхы, 2004 б. 304-315). Кыргыздардын каргышка өзгөчө маани

беришкендигин элдик санжыралар да көрсөтүп турат. Алсак, кыргыздардагы бугу уруусунун колдоочусу деп эсептелинген Мүйүздүү-эне жөнүндөгү уламыштарда Бугу-эненин Ысык-Көлдөгү арык уругунун көп сандуу болуп калышы, ала эми карамырза, асанмырза уруктарынын аз сандуу болуп калышы аларга мүйүздүү эненин каргышы тийгендиги менен байланыштырышат. Бул кыргыздарда каргышка маани берип, каргыштын бир эле адамдын тагдырын эмес, бүтүндөй уруктун тагдырын өзгөртө алат деген ишенимин көрсөтүп турат (Кыргыздар, 1993, б. 515).

Ар бир элдин оозеки чыгармачылыгында эмгек ырлары кездешет. Эмгек ырлары элдик оозеки чыгармачылыктын эң байыркы түрлөрүнүн бири болуп эсептелет. Оозеки чыгармачылыктын бул түрү адам баласынын пайда болушу жана таптарга бөлүнүү доорунан мурда пайда болгон деп эсептелет. Эмгек ырлары таптарга бөлүнө электен мурун жалпы коомчулук аткарган жумуштарда ырдалып, ырдын ритми жумуштун ритмине жараша болуп, жумушчуларга дем берип, алардын жумушун жеңилдетүүгө аракет кылат. Бул ырлардын тексттери абдан жөнөкөй болуп, императивдүү мүнөздө болот. Буйрук-милдет сыяктуу саптар “эй”, “айт”, “уйт” сындуу катуу кыйкырыктар менен коштолуп турган. Кыргыздарда мал чарбачылыгы менен кошо дыйканчылыктын кандайдыр деңгээлде өнүккөндүгү маалым. Кыргыздарда эгин бастырууда ырдалуучу элдик ыр “Оп, майда” деп аталат. Эгин бастырууда колдонулуучу төрт түлүк малдын ичинен жылкы жана уй колдонулган. Ал эми “Диван Лугатта” *оп* деген сөз кездешип, “эгин бастыруу үчүн кошулган өгүз” деген маанини билдирет (ДЛТ, 2005, б. 73). Бул сөзгө алгач түрколог А.М.Щербак көңүл бурган. Дыйканчылыкка байланыштуу эмгек ырлары өзбек жана тажиктерде кездешээрин эскерте кетүү ашыктык кылбас (Абрамзон, 1990, б. 356).

Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө биздин көңүлүбүздү бурган дагы бир сөз кездешет. Ал сөз *сак сак* деп аталып, мааниси “чеп же жылкы кайтарууда “Сак бол!” дегенди билдирген кыйкырык” (ДЛТ, 2005, б. 324). Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында “Бекбекей” деген эмгек ыры кездешет. Бекбекей – байыркы салттык эмгек ырларынын түрүнө кирип, короо кайтарууда колдонулган. Анын пайда болуусу көчмөн мал чарбачылык жашоо образынын шарттарынын натыйжасы дей алабыз. Бул байыркы эмгек ыры жөнүндө алгачкы маалымат берген Г. Загряжский кечинде короо кайтарган кыздар таң аткыча карышкырларды койлорго келтиртпөө үчүн ырларды ырдап, кыйкырып чыгышаарын өз кулагы менен уккандыгын жазат (Лунин, 1973, б. 192).

“Бекбекей” ырында мындай саптар кездешет:

“Ала байтал Бекбекей,
Айкалышкан Саксакай.
Бекбекей качты, бел ашты,
Саксакай кууп адашты.
Бекбекей ашты бел ашты,
Саксакай ашты сак ашты.
Саксакай айткан муңайым,
Сак кайтарчы, кудайым.
Бекбекей айткан муңайым,
Бек кайтарчы, кудайым.
Койдун сүтү коргошун,
Кой уурдаган оңбосун” (Кыргыз поэзиясынын антологиясы, 1999, б. 38-40).

Бул ыр саптардан биз орто кылымдардагы караханилер доорундагы жергиликтүү түрк тилдүү уруулардын кароолдо, мал кайтарууда ууру-бөрүдөн сактануу үчүн колдонгон

методдору кийин кыргыздарда да колдонулуп, анын салттык эмгек ырларынын деңгээлине чейин көтөрүлө алгандыгын көрө алабыз. Баса белгилей кетүүчү нерсе кыргыз элине жакын деп эсептелинген казак элинде “Бекбекей” сындуу эмгек ырлары кездешпейт. Ал эми енисей кыргыздарынын урпактарынын бири болуп эсептелген хакастарда, кыргыз тилине эң жакын тил болуп эсептелген алтайлыктардын элдик оозеки чыгармачылыгында да “Бекбекей” сындуу эмгек ыры кездешпейт. Бул көрүнүш казак, хакас, алтайлыктардын фольклорун алгачкылардан болуп изилдешкен В.Радлов жана В.И.Вербицкийдин эмгектеринен кездештире албайбыз (Радлов, 1866; Вербицкий, 1893). Балким келечекте жогоруда аты эскерилип өткөн элдердин жана башка түрк тилдүү элдердин фольклорун терең изилдөө аркылуу бул эмгек ырын таба алышыбыз мүмкүн. Бирок, азыркы колдо бар маалыматтарга таянып бул ырдын орто кылымдарда караханиддерде жана азыркы тянь-шандык кыргыздарда гана кездешээрин айта алабыз. Хакас жана алтайлыктарда “Бекбекей” же ага окшош эмгек ырынын кездешпөөсү бул салттын азыркы жашап аткан жерибиздеги байыртадан жашап келген сак-усун, түрк, түргөш, карлук жана карахандардын салты болгондугунан кабар берип турат. Ал уруулар кийин тянь-шандык кыргыздардын эл калыптануусунда маанилүү роль ойногондугун дагы бир далили. Бул маселе келечекте башка булактар менен толукталып, түрк тилдүү элдердин фольклорун мындан да терең изилдеп, аны жазма булактары менен салыштыруу аркылуу кыргыз элинин орто кылымдагы түрк тилдүү элдер менен жана бүгүнкү түрк элдери менен болгон маданий байланыштарын тактай алабыз.

Колдонулган адабияттар

1. Абдимиталип уулу, Н., & Жапаралиев Ш. “Диван Лугат ат-Түрктө” кездешкен музыкалык терминдер”. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология*, 2023, (1(1), 1–11. [https://doi.org/10.52754/16948874_2023_1\(1\)_1](https://doi.org/10.52754/16948874_2023_1(1)_1)
2. Абдимиталип уулу, Н. “Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгүндөгү айрым фольклордук элементтер тууралуу”. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы*, 2023, (2), 101–106. https://doi.org/10.52754/16948610_2023_2_12
3. Абрамзон С.М. *Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи* – Фрунзе, 1990.
4. Валиханов Ч.Ч. *Собрание сочинений в пяти томах. Том 1.* – Алма-Ата, 1984.
5. Вербицкий В.И. *Алтайские инородцы. Сборник этнографических статей и исследований* – Москва, 1893.
6. Кляшторный С.Г. *Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии.* – Москва, 1964.
7. *Кыргыздар: Санжыра, тарых, мурас, салт.* Түзүүчү: Жусупов К. Бишкек: Мурас, 1993.
8. Кыргыз адабиятынын тарыхы. Кыргыз эл ырчылары. V том. – Бишкек, 2002.
9. Кыргыз адабиятынын тарыхы: Фольклористика. Оозеки чыгармачылыктын жанрлары. I том. – Бишкек, 2004.
10. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. I том. Бишкек, 1999.
11. Лунин Б.В. *Русские путешественники и исследователи о киргизах* – Фрунзе, 1973.
12. Малов С.Е. *Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования.* М.-Л: Наука, 1951.
13. Манас энциклопедия, 1-т. Аалам – Манастын музыкасы. Бишкек, 1995.
14. Махмуд аль-Кашгари. *Диван Лугат ат-Турк.* Алматы: Дайк-Пресс, 2005.
15. Радлов В. *Образцы народной литературы северных тюркских племен собраны В.В.Радловым. Часть V. Наречие дикокаменных киргизов.* – Санктпетербург, 1885.

16. Стеблева И.В. *Поэтика древнетюркской литературы и ее трансформация в раннеклассический период*. Москва, 1976.
17. Derleme Sözlüğü. A. 2. baskı. Ankara, 1993.

Открытый журнал евразийских исследований, 2025, 1(1), сс. 17-25

doi: 10.65469/ejournal.2025.1.3

ejournal.ilimbilim.kg

ТАРЫХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

УДК

СЛЕДЫ УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА В СЛОВАРЕ МАХМУДА КАШГАРИ “ДИВАН ЛУГАТ АТ-ТЮРК”

Абдимиталип уулу Нурсултан

PhD, старший преподаватель, Ошский государственный университет, Кыргызстан, nabdimitalipuulu@oshsu.kg,

ORCID: 0009-0002-1689-0741

Аннотация

В данной статье рассматриваются современные технологии управления учебным процессом в дошкольных образовательных учреждениях. Отмечается необходимость применения инновационных подходов для эффективной организации и управления образовательной деятельностью. Особое внимание уделяется вопросам повышения качества образования, создания условий для всестороннего развития детей, а также сотрудничеству воспитателей и родителей. Подчеркивается значимость выбора управленческих технологий с учетом психологических и физиологических особенностей детей дошкольного возраста. Также акцент сделан на использование цифровых инструментов и интерактивных методов для повышения эффективности управления. В статье рассмотрены примеры из практики и представлены рекомендации. В результате исследования предлагаются пути оптимизации управления в системе дошкольного образования.

Ключевые слова: «Диван Лугат ат-Тюрк», речь, плач, песня, бекбекей, культуругенез

Open Journal of Eurasian Issues, 2025, 1(1), pp. 17-25

doi: 10.65469/ejournal.2025.1.3

ejournal.ilimbilim.kg

ТАРЫХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

УДК

TRACES OF KYRGYZ ORAL CREATIVITY IN MAHMUD AL-KASHGARI'S DICTIONARY "DIVAN LUGHAT AT-TURK"

Abdimitalip uulu Nursultan

PhD, Senior Lecturer, Osh State University, Kyrgyzstan, nabdimalipuulu@oshsu.kg, ORCID: 0009-0002-1689-0741

Abstract

The encyclopedic work "Divan Lugat at-Turk" by the great Turkic linguist and thinker Mahmud Kashgari, who lived in the 11th century, is one of the oldest works on the Turkish language and literature, the history and geography of the Turkic peoples. It is also one of the main sources on the culture and ethnography of the Turkic peoples. "Divan Lugat at-Turk" provides interesting ethnographic information about the rich material and spiritual values of the Turkic peoples, including the musical culture of the medieval Turks. This work first introduces the concepts of melody such as song, melody, hymn, and speech, and provides information about the musical performances played on some wind, string, and percussion instruments of that period.

Keywords: "Divan Lugat at-Turk", speech, lament, song, becbekey, cultural genesis